

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: Special Issue (Özel Sayı) 2, p. 19-32, May 2022

Karabağ Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Karabağ Mutabakatı* *Historical Development of the Karabagh Problem and The Last Karabagh Agreement*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1016651>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
30.10.2021

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
31.03.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.05.2022

Asya Studies

Doç. Dr. Hikmet Demirci
Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
hdemirci@ksu.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-8756-5909>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü açısından önemlidir ve tarihî Azerbaycan toprağıdır. Rus Çarı I. Petro döneminde 1723 yılından itibaren Azerbaycan topraklarının Rus işgaline uğraması ve Ermenilerin bu topraklara göç ettirilmesi problemin başlangıcını oluşturur. Avşar Hanedanlığı'nın yöneticisi Nadir Şah'ın ölümünden sonra Azerbaycan topraklarında ortaya çıkan yirmiye yakın Türk Hanlığı birlik oluşturamadıkları için Rus hakimiyeti başlamıştır. Karabağ Hanlığı ise Kürekçay Antlaşması'yla (1805) Rusya'ya bağlandı. Rusların bu dönemde Osmanlı Devleti'ne ve İran'a karşı tampon oluşturdukları bölgelerden biri Karabağ'dır. Rusya, Gülistan Antlaşması (1813) ve ardından imzaladığı Türkmençay Antlaşması'yla (1828) Azerbaycan topraklarında etkisini artırdı. Bu antlaşmalarla Azerbaycan toprakları kuzey ve güney bölgeleri olmak üzere ikiye ayrıldı, Ermenistan Devleti'nin temelleri atıldı. Makalede Azerbaycan topraklarında Türk tarihi göz önüne alınarak Rusya'nın Azerbaycan topraklarına girişi anlatıldı ve Karabağ sorununun kısa tarihi verildi. Bağımsızlıktan sonra Karabağ meselesi noktasında Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri, Türkiye'nin bölgedeki konumundan ve bağımsızlık sonrası Kafkasya'da Azerbaycan-Ermeni ilişkileri kapsamında incelendi. 2020 yılında gerçekteşen ve 44 gün süren Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın zaferiyle sonuşlandı. Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan arasında Karabağ mutabakatı imzalandı. Bu mutabakat ile Zenzegur (Nahçivan) ve Laçın Koridoru'nun açılmasına karar verildi. Karabağ, sadece Azerbaycan veya Ermenistan için değil; Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi için de hayati önem arz etmektedir. Karabağ Mutabakatının sonuçlarıyla yeni bir sürecin başladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Karabağ, 2020 Mutabakatı

Abstract

In terms of the territorial integrity of the Azerbaijan Republic, Karabakh between Azerbaijan and Armenia is important and the historical Azerbaijani territory. During the reign of Russian Tsar Peter I, after 1723, the beginning of the problem is the Russian occupation of Azerbaijani territory and the migration of Armenians to these territories. After the death of Nadir Shah, who is ruler of the Afsharid Dynasty, about twenty Turkish Khanates emerged in the territory of Azerbaijan, which surrendered to the Russians because they could not form a union. The Karabagh Khanate was connected to Russian with the Kurekchay agreement (1805). During this period, Russia was one of the regions where Karabagh was used as a buffer against the Ottoman Empire, Iran and Russia expanded its control over Azerbaijani territories with the Treaty of Gulistan (1813) and the Turkmenchay treaties (1828). With the agreements, the Azerbaijani territories were divided into north and south, the Armenian State was laid in these lands. The article deals with taking into account the Turkish history of Azerbaijani lands, Russia's entry into Azerbaijani lands, and a brief history of the Karabakh conflict. Also, its focus on the independence of Azerbaijan and the Karabakh question was examined from the point of view of the role of Turkey in the post-independence sense of the relations between Turkey and Azerbaijan-Armenia in the Caucasus. The Karabakh War, which lasted 44 days in 2020, resulted in the victory of Azerbaijan. The Karabakh agreement was signed as a sign of goodwill by Azerbaijan, Armenia, and Russia. With this agreement, it was decided to open the Zenzegur (Nakhchivan) and Lachin Corridor. Karabakh is critical not just for Azerbaijan and Armenia, but also for the continuation of Turkey's political and economic links with the Turkish World. It was shown in the article that the results of the Karabakh agreement began a new phase.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Russia, Karabakh, 2020 Agreement

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Demirci, H. (2022). Karabağ Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Karabağ Mutabakatı. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(Special Issue / Özel Sayı 2), 19-32.

AZERBAYCAN COĞRAFYASI VE AZERBAYCAN TÜRK TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Taberi'nin ifadesiyle Azerbaycan'ın kelime anlamı, "İbadet edilen en büyük ateşin olduğu yer" dir. Azerbaycan coğrafyası, güneyinde Irak-ı Acem, güneybatısında Cibal ve doğusunda Deylem ve Gilan vilayetleri, kuzeyinde Arran, batısında Anadolu şehirleriyle sınırdır. Geçmişten günümüze Azerbaycan Türkleri, güneyde Kızıl Ören Çayı, kuzeyde Kafkas Sıradağları, doğuda Hazar Denizi sahilleri, batıda Gürcistan ve Ermenistan sınırlarıyla çevrili coğrafyada yaşadı. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Azerbaycan toprakları Rusya ve İran devletlerinin savaşları sonucu ikiye ayrıldı: Kuzey Azerbaycan (Kafkasya Azerbaycan'ı) Ruslar tarafından yönetilirken Güney Azerbaycan toprakları İran devleti sınırları içerisinde kaldı. Bütün bu işgallere rağmen Azerbaycan Türklerinin etnik yapısında herhangi bir değişiklik olmadı (Barthold, 2008: 174; Togan, 2009: 35; Baykara, 1975: 86).

Azerbaycan Türk tarihinin geçmişi, milattan önce (M.Ö.) VII. yüzyıl Sakalara kadar dayanmaktadır. Bu dönemde Türk nüfusu, Derbent yoluyla Kafkasların kuzeyinden Azerbaycan'a gelmesiyle yoğunlaşmış, bu sebeple Derbent yolu, "Türk Kapısı", "Hun Kapısı" ve "Demir Kapı" olarak adlandırılmıştır. M.S. VI. yüzyılda, Göktürk hâkimiyetini tanımayan Türk boylarının batıya göç etmesiyle yoğun bir Türk nüfusunun Azerbaycan topraklarına geldiği bilinmektedir. Türk-Ogur kavimlerinin izlerine Azerbaycan ve Dağıstan bölgelerinde rastlanmaktadır. M.Ö. Azerbaycan coğrafyasına başlayan Türk göçleri, Gök Türklerden sonra Hazarlar ve Bulgarlar döneminde de devam etti (Gömeç, 2018: 397-398). 1018 yılından itibaren Selçuklular, Oğuz /Türkmen boylarına yeni yerler bulmak maksadıyla, özellikle Tuğrul ve Çağrı beylerin seferleri sonucunda, Azerbaycan bölgesinin tamamıyla Türkleşmesini sağladı. 1038 yılında Selçuklu beyleri Boga, Köktaş, Mansur, Tana'nın önderliğindeki Oğuzlar, Rey'den ayrılarak Azerbaycan'a geldi. Bu dönemdeki göçler ve yerleşmelerden dolayı, bölgenin siyasi gücü olan Gürcü Meliki Tiflis kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı ve böylece Ermenilerin bölgede güçlenmesini önledi (Sümer, 1972: 82-83). 1054 tarihinde İbrahim Yınal ve Kutalmış komutasındaki Selçuklu ordusu kuşatması ve ardından Tuğrul Bey'in kuşatmaya destek vermesiyle Bizans ve Gürcü ittifakı Gence'de yenildi. Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın Azerbaycan'da Ermeni ve Gürcüleri ikinci kez yenmesiyle onlar tamamıyla hâkimiyet altına alındı. Sultan Alp Arslan, Selçuklu beylerini Azerbaycan'a melik unvanıyla yönetici olarak atadı. Bu dönemde egemenlik, Güney Azerbaycan'da Selçuklular yönetiminde iken Kuzey Azerbaycan'da Şirvanşahlar'da idi. Kafkasya'da siyasi ve kültürel bakımdan Şirvanşahların önemli bir yeri vardır. Selçuklulardan sonra Azerbaycan topraklarına Kuman-Kıpçak Türklerinin yoğun göçü gerçekleşti. Kıpçak Türklerinden İldeniz, Azerbaycan'da vali konumuna yükseldi ve beyliğini kurdu. İldeniz Beyliği'nin merkezi Nahçıvan ve Gence'nin bağlı bulunduğu Tebriz oldu. Azerbaycan'da İldenizlilerden sonra Harezmsahlar, İlhanlılar ve Timurlular hâkim oldu. Azerbaycan, Tebriz merkezli kurulan İlhanlılar döneminde siyasi birlik ve ekonomik refaha ulaştı. XIII ve XV. yüzyıllar arasında Azerbaycan'da siyasi bütünlük bozuldu, bu bölgede küçük beylikler ortaya çıktı. Timur döneminde de sık sık istilaya uğrayan Azerbaycan toprakları Timur'un ölümüyle toparlanamadı, Karakoyunlu ve Akkoyunlular arasında mücadelelere sahne oldu. Bu mücadelelerle Akkoyunlu Devleti 1499 tarihinde Safeviler tarafından yıkıldı, bu topraklarda Safevi hâkimiyeti başladı (Gömeç, 2018: 399-403; Barthold, 2008: 176-178).

Safevilerin yöneticisi Şah İsmail, 1514 yılında Çaldıran Ovası'nda Osmanlı hükümdarı Yavuz ile yaptığı savaşta yenildiği için Azerbaycan toprakları ile Anadolu toprakları birleşti. 1534 tarihinde Kanuni, Tebriz'i ele geçirdi. Bu dönemde Osmanlı- İran savaşlarının devam etmesine rağmen Osmanlı hâkimiyeti 1636 yılına kadar devam etti (Gömeç, 2018: 409-411). Güney Kafkasya bölgesi ise Osmanlı ve Safeviler arasında paylaşıldı. Güney Kafkasya'nın Kartli, Kahetiya, Şirvan, Gence, Karabağ, Revan ve Nahçıvan bölgeleri Safevi Devleti'ne; Saatabego, İmereti, Abhazya ve Guriya bölgeleri ise Osmanlı hâkimiyetine bırakıldı. Safevi hâkimiyeti altında olan yerler Şah'ın idaresinde altındaki beylerbeyleri tarafından yönetildi. Osmanlı Devleti ise bölgeden düzenli vergi toplayabilmek amacıyla Tiflis, Gence- Karabağ ve Revan Eyaletlerini merkez yaparak üç idari kısma ayırdı (Deveci Bozkuş, 2017:141). Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti'ne karşı Ruslarla birlikte hareket etmesi Rusların bu topraklara girişini kolaylaştırdı.

AZERBAYCAN TOPRAKLARINA RUSYA'NIN NÜFUZU VE KARABAĞ SORUNUNUN BAŞLANGICI

1722 tarihinde Safevi tahtına çıkan Nadir Şah, bölgede Osmanlı Devleti ve Rusya arasında mücadeleler başlaması sebebiyle kendi hâkimiyetini korumak için Ruslarla anlaştı. Nadir Şah'ın 1747 yılında Afşar ve Kaçar beyleri tarafından öldürülmesi ile 1779 yılında, bölgede bir Türk boyu olan

Kaçarlar Devri başladıysa da bölgede birlik ve beraberlik bozuldu. XVIII. yüzyıllardan itibaren Azerbaycan topraklarında Kuba Hanlığı, Gence Hanlığı, Karabağ Hanlığı, Şeki Hanlığı, Şirvan Hanlığı, Bakü Hanlıkları gibi yirmiye yakın hanlık kuruldu. Bu hanlıklar, I. Petro'nun doğu politikası gereğince 12 Eylül 1723 yılında Çarlık Rusya-Safeviler arasında Petersburg Antlaşmasının imzalanmasıyla Çarlık Rusyası'na bırakıldı. İran hükümeti Derbend, Bakü ayrıca Hazar Deniz'inin güneyindeki Geylan, Mazenderan, Astrabad bölgelerini Çarlık Rusya'ya verdi. Çarlık Rusya, herhangi bir işgal karşısında Safevi Devleti'ne yardım edeceğine söz verdi, ancak bu yardım sözünü hiçbir zaman yerine getirmedi. Çarlık Rusya'nın amacı Kafkasya topraklarını ele geçirmek, Hazar Denizini kontrol etmek, Hazar Denizi üzerinden sıcak denizlere inmek idi. I. Petro bölgeye hâkim olabilmek amacıyla, 1723 yılında bir ferman çıkartarak Azerbaycan'ın Bakü, Derbent ve Guba bölgelerine Ermenilerin göç etmelerini sağladı (Kurat, 2014: 281-282; Eliyarlı, 2009: 481; Gömeç, 2018: 413-414). İkinci ferman ise 1783 yılında II. Katerina tarafından çıkarıldı, bu ferman Ermenilere özel ilgi gösterilmesi ve onların korunması hakkında idi. Katerina Gürcistan'ı himayesi altına aldığını resmen ilan etti. Çar I. Pavel ise 5 Ocak 1797 yılında Azerbaycan ve Dağistan hâkimiyetlerini bir federatif devlet altında birleştirmek istedi. Bu konuda 1799 yılında bir ferman yayınlayarak federatif devleti kurdu, Ermenileri Azerbaycan'ın Gazak bölgesine yerleştirdi. Pavel'den sonra tahta geçen I. Aleksandr, 1801 tarihinde Gürcistan'ı tamamen ele geçirdi. 1804 yılında ilk olarak Gence Hanlığını işgal etti. 1804-1807 tarihlerinde Karabağ, Revan, Nahçıvan, Gence, Şeki, Derbend, Kuba, Şirvan ve Bakü hanlıklarını da hâkimiyet altına aldı. İran ile Çarlık Rusya arasında imzalanan 12 Ekim 1813 Gülistan Antlaşmasıyla, Ruslar ilerleyerek Taliş veya Lenkeran Hanlığını 1812 yılında, Şeki Hanlığını 1819 yılında, Şirvan Hanlığını 1820 yılında, Karabağ Hanlığını ise 1822 yılında, Revan ve Nahçıvan Hanlığını 1827 yılında, İlisu (Zakatala) Hanlığını 1844 ilhak ederek Azerbaycan topraklarını tamamen ele geçirdi. 1723 yılından itibaren Ermenilerle yakından ilişkide olan Çarlık Rusya, 1813 Gülistan Antlaşması, 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne Antlaşmaları'yla Anadolu'da ve İran'da yaşayan Ermenileri göç ettirerek Osmanlı ve İranlılara karşı tampon görevi yapması için Erivan merkezli bir Ermeni yerleşimi kurdu. I. Nikola, 1828 yılında Erivan, Nahçıvan ve Ordubad'ı içine alan "Ermeni Vilayeti" başlıklı fermanı imzaladı (Kurat, 2014: 319; Saray, 1993: 18-20; Kazımlı, 2017: 106-107; Yeşilot, 2008:188; Saray, 1993: 21-22, Mehdiyev, 2018: 135). Özellikle Türkmençay Antlaşması, Rusların Ermenistan'ın temelleri atılmasında önemlidir. Bu antlaşmada Azerbaycan Türkleri hiçbir söz hakkına sahip olmadığı gibi Rusya ve İran'ın yaptırımları Azerbaycan'da çözümsüzlüğe sebep olmuştur. I. Petro, Doğu ticaretinden faydalanmak amacıyla Ermenileri kullanmak istemiştir. Çar, Ermenileri antlaşma yapmak amacıyla Rusya'ya davet ederek kendilerine dinî ve dünyevi imtiyazlar vermeyi garanti etmiştir (Yeşilot, 2008: 190-191). Bu yönüyle Türkmençay Antlaşması kırılma noktasıdır. Özellikle İran ve diğer bölgelerden getirilen Ermenilerin peyderpey Azerbaycan'a yerleştirilmesi, Azerbaycan'da Ermeni probleminin varlığının en önemli sebeplerinden birisidir.

Karabağ Hanlığı, 1740'lı yıllardan itibaren kurulan hanlıkların en büyüğüdür. Karabağ Hanlığı 14 Mayıs 1805 tarihinde imzalanan Kürekçay Antlaşması'yla Rusya'ya bağlandı. Kürekçay Antlaşması 11 maddeden oluşmaktadır. Maddelere göre Karabağ Hanlığı ve halkı, Rusya'nın vasalı olmayı kabul etti; Rus Çarlığına sadık olacağına da söz verdi. İkinci madde de ise Rus Çarlığı, Şuşalı ve Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ve sadık varislerinden sadık tebaası olarak merhamet ve yardımlarını kesmeyeceğini taahhüt etti. Karabağ Hanlığı, Çarlık Rusya'ya her yıl 8000 çervon vergisini yılda iki dönem ödeyeceğine söz verdi. Bu maddeler arasında en ağır Çarlık Rusya'nın Şuşa bölgesinde toplarla kuşatılarak 500 asker bulundurma hakkına sahip olmasıydı. Benzer antlaşma şartları diğer hanlıklar ile de imzalandı. 1822 yılında tamamen ortadan kaldırılan Karabağ Hanlığı yerine komendantusul (yeni baskıcı sistem) idaresi kuruldu. Böylece Kürekçay Antlaşması da anlamını yitirdi (Hesenli, 2005: 4).

Bölgenin Rusya'ya geçişi sırasında 1823'de Karabağ'da nüfus dağılışı şu şekildedir: Karabağ'da yaşayan Türk ailelerin toplamı 15.729 kişi, şehirlerde 1.111 köylerde ise 14.618 kişidir; Ermeni ailelerin toplamı 4.366 kişi, şehirlerde 421 kişi, köylerde ise 3.945 kişidir (Kazımlı, 2017: 107). Hatta 1829 yılında Türkiye'den bölgeye zorla göç ettirilen Ermeniler, belli zaman sonra Rus yönetiminden memnun kalmayarak Türkiye'ye dönmek istedi, ancak Rusya bu duruma izin vermedi. Ermenilerin dönme isteği, Komutan Baron Gan tarafından I. Nikola'ya iletildi. Bunun üzerine sınır boylarında askerî kıtalar arttırıldı, askerler sınırlarda kordon oluşturularak duruma engel oldu (Baykara, 1975: 31).

Rusya, Kafkasya bölgesinde tampon Ermeni bölgesi kurduktan sonra Kafkasya Ordu Komutanlığı vasıtasıyla Azerbaycan Türk hanlıklarını idare etmeye başladı. Azerbaycan Hanlıkları, 1840 yılında kurulan "Hazar Kıyı Bölgesi" (Prikaspiykiy Oblast) idaresine bağlandı. Aynı şekilde Gürcistan ve Ermenistan bir oblast, Dağistan ve diğer oblastlar ayrı bir idari bölgeye ayrıldı. Bu döneme ait "Revan

Tapu Defterleri”, merkezi Erivan (Revan) olarak kurulan tampon bölgenin, tamamen bir Azerbaycan Türk toprağı olduğunu göstermektedir. 1723 yılından Bolşevik Devrimi’ne (1917) kadar Çarlık Rusya bölgeye Ermenileri yerleştirmek ve Hıristiyanlaştırmak suretiyle bölgenin idari, sosyal, dinî ve kültürel yapısını tamamen değiştirmeye çalıştı. Azerbaycan Türkleri ise bu süre zarfında büyük mücadeleler verdi. 1882, 1885, 1890 yıllarında ise Rus işgaline karşı Azerbaycan’da başkaldırma ve zulme karşı “Kaçaklar Millî Hareketi” başladı. Karabağ’da, Şuşa’da, Zakatala’da, Zengezur’da, Nuha’da millî liderler tarafından mücadelelerin gerçekleştiği bilinmektedir (Saray, 1993: 22-23; Baykara, 1975: 89-90).

Çarlık Rusya, bölgeyi kontrol etmek amacıyla 1833 yılından itibaren Kafkasya ötesi sayılan topraklar, iki vilayet ve bir bölge olmak üzere üç idare yapısına bölündü. Kafkasya ötesi bölgenin ilki olan Güney Kafkasya, merkezi Tiflis olmak üzere Gürcistan toprakları 10 ilçeye ayrıldı. Azerbaycan toprakları ise merkezi Bakü olmak üzere Gence, Karabağ, Lenkeran, Kuba, Şeki, Şirvan ve Derbend şehirlerinden meydana geldi. Üçüncü bölge Mahal ise vilayet idaresinden küçük idari birimlere ayrıldı. Bu vilayet içerisine Erivan, Nahçıvan, Gümrü, Şaragöl ilçelerini yerleştirdi. Böylelikle Azerbaycan ve Ermenilerin yaşadıkları yerler tamamıyla ayrıldı (Baykara, 1975: 30).

1890 yılında Ermeniler “Taşnaksutyun Partisi”ni kurdu. Kuruluşlarının ilk yıllarında Türkiye Ermenileri için büyük Ermenistan’ı kurmayı hedeflediler, sonra 1904 yılından itibaren bu hedefe Kafkasya Ermenistan’ını da dâhil ettiler. Ermeniler 1723 yılından itibaren yoğun şekilde Kafkasya’nın 54 ilçesine göç ettirilmesine rağmen ancak beşinde çoğunluğu teşkil etti. Merkez Erivan’da bile Türkler çoğunlukta idi. 1917 Devrimiyle yönetimi ele geçiren Bolşevikler döneminde, Gürcistan 26 Mayıs 1918 tarihinde, Azerbaycan 28 Mayıs 1918 tarihinde ve ardından Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etti. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)’nden sonra Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya bölgesinden çekildi, bunun üzerine İngiliz orduları bölgeye geldi. İngilizler, Karabağ bölgesinin Azerbaycan’a ait olduğunu ilan etti, ancak 1919 yılında İngilizler bölgeden çekildi. İngilizlerin çekilmesiyle Kızıl Ordu birlikleri 27 Nisan 1920 tarihinde Bakü’yü işgal etti. Kızıl Ordu birliklerinin desteğiyle Ermeniler, 1921 yılında Erivan, Nahçıvan, Karabağ, Şuşa, Gence, Bakü ve Şirvan şehirlerinde silahlı ve savunmasız Türklere saldırdı ve onları öldürdüler (Baykara, 1975: 132; Gökçe, 2011: 1141).

Ermenilerin Bakü’de Azerbaycan Türklerine karşı 30, 31 Mart ve 1 Nisan 1918 tarihlerinde başlattıkları kıyımla 10.000’den fazla Türk öldürüldü. Bakü’de başlayan bu kıyım Şamahı, Kürdemir, Salyan, Kuba, Lenkeran ve Gence’ye sıçradı. Tiflis’te kurulan Seym Meclisi’nin üçte bir üyesi Ermenilerden oluştuğu için bu kıyım önlenemedi. Müsavat Partisi liderlerinden Nesib Bey Yusufbeyli, Azerbaycan Millî Şûrasında bu kıyımı kınadı; ancak kınamanın yeterli olmadığını, bağımsızlıklarını ilan etmekten başka çarelerinin kalmadığını ifade etti. Azerbaycan Millî Şûra’sında, Müsavat Partisi, Tarafsız Demokratik Grup, İhrrar, İttihat ve Sosyal Demokrat partileri bulunuyordu. Bu Millî Şûra, 28 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis’te bütün dünyaya “Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti”ni ilan etti ve Misak-ı Millî kararlarını aldı. Kararın maddeleri şu şekildedir:

1. Bu tarihten itibaren Azerbaycan halkı hâkimiyet hakkına sahip olduğu gibi Güney ve Doğu Azerbaycan dahi, bütün hukuka sahip bağımsız bir devlettir.
2. Bağımsız Azerbaycan Devleti’nin idare şekli, Halk Cumhuriyeti olarak kararlaştırılmıştır.
3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti başta komşuları olmak üzere tüm millet ve devletlerle dostça ilişkiler kurmaya karardır.
4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, etnik köken din, sınıf meslek ve cinsiyet ayrılığı gözetmeksizin sınırları içindeki bütün vatandaşlarının tüm siyasal ve sivil haklarını güvence altına alır.
5. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, topraklarında yaşayan bütün milletlerin özgür gelişmesini sağlar ve destekler.
6. Kurucu meclis toplanana kadar Azerbaycan’daki en yüksek yetkili merci genel oyla seçilmiş olan Millî Şûra’dır. Geçici hükümet bu şûra’ya karşı sorumludur.

Böylece ilk Azerbaycan hükümeti kuruldu (Baykara, 1975: 256-259; Mehmetzade, 1991: 89-90). 22 Ocak 1920’de Türkiye, Misak-ı Millî kararlarından sonra Felah-ı Vatan Grubunun yaptığı gizli toplantıda Misak-ı Millî metnini ele aldı. Son Osmanlı Mebusan Meclisinin aldığı kararla “Ahd-ı Millî veya Pehman-ı Millî Beyannamesi” yani Misak-ı Millî 28 Ocak 1920 tarihinde oy birliğiyle kabul edildi (Keskin vd., 1995: 93; Doğan, 2019: 113). Bu kararlar Türkiye’nin sınırlarını büyük ölçüde çizdi. Azerbaycan Misak-ı Millîsi, Osmanlı’nın aldığı Misak-ı Millî kararlarından yaklaşık iki yıl önce alındı. Bu iki Misak-ı Millî kararları arasında karşılaştırma yapılacak olursa her ikisinin 6 maddeden oluştuğu, Azerbaycan Misak-ı Millî şartlarında rejim belirtildiği, ancak Türkiye’nin Misak-ı Millîsi’nde rejim

belirtilmediği görülür. Azerbaycan Misak-ı Millisinde sınırlar belli iken Osmanlı sınırlarında bazı yerlerde halk oylaması kararı alındı. Azerbaycan vatandaşı olan herkese eşit haklar verirken, Osmanlı dışarıdaki Türklere ne kadar hak veriliyorsa azınlıklara o kadar hak verdi. Türkiye Misak-ı Millisinde tam bağımsız ekonomi hedeflenirken Azerbaycan'da ekonomik bağımsızlıktan bahsedilmemektedir. Osmanlı o dönemde işgal altında iken Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Misak-ı Milli'yi imzalayan milletvekillerinin gerekçesi “payidar bir Osmanlı *saltanat* ve *cemiyeti'nin* devam-ı vücudu gayr-i mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemiştir.” şeklindedir (Bayraktar, 2017: 268-269). Azerbaycan'da ise Ermeni kıyımlarına karşı seslerini duyurmak ve mücadele etmek maksatlı imzalandığı görülür. Azerbaycan Misak-ı Milli'si kısa bağımsızlık süresi yaşasa da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temelidir, diyebiliriz.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettikten sonra Osmanlı ile iletişime geçti. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti namına Millî Şûra Reisi Mehmet Emin Resulzade, Hariciye Nazırı Hacinski ve Adliye Nazırı Halil Bey'le Üçüncü ordu kumandanı Vehip Paşa tarafından 4 Haziran 1918 tarihinde Batum Antlaşması imzalandı ve askerî yardım talebinde bulunuldu (Mehmetzade, 1991: 90). 4 Haziran 1918 Osmanlı Devleti, Kafkas ordusunun birçoğunu Sarıkamış Harekâtı'nda kaybetmesine rağmen Batum Antlaşması'nın 4. Maddesi gereği, Millî Şûra'nın yardım talebini kabul etti (Mehmetzade, 1991:96, Asker, 2015: 539). Bunun üzerine Sovyet Rusya Almanya'dan yardım istedi. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle Nuri Paşa komutasında Kafkas İslam ordusu kuruldu. Bu ordu, bölgede Ermenilerin ve Rusların Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirdiği katliamı önlemek ve Azerbaycan'ı Sovyet, Almanya, İngiltere ve Ermeni işgalinden kurtarmak amacıyla harekete geçti. Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'yü alarak Millî Şûra 'ya teslim etti. Gence'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yeni başkenti Bakü oldu (Mehmetzade, 1991: 98). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti Azerbaycan Türklerine bağımsızlık desteğini gerçekleştirdi.

Kurtuluş Savaşı döneminde ise Mustafa Kemal Paşa tarafından Doğu'da Ermenilere karşı harekât düzenleyen Kazım Karabekir Paşa'ya gizli emir gönderildi. Bu emirde, Azerbaycan'ın tamamen ve gerçek anlamda bağımsız bir devlet hâline gelmesine taraftar olduklarını belirtti. Rusları kuşkulandırmadan Azerbaycan'a destek olunmasını istedi. Mustafa Kemal Paşa, Karabağ gibi Türklerin nüfusça yoğun olduğu yerlerin Ermenilere verilmesini engellenmesini ve bu yerlerin Azerbaycan'da kalması için gerekli çalışmaların yapılması noktasında direktif verdi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Rusların Azerbaycan'da yaptıklarından vazgeçirmek için tüm İslam âleminde olumsuz bir intiba uyandıracaklarını ve Bolşevikleri dünyaya olumsuz tanıtılacak bir örnek olacağını söylemesini; Rusların bu davranışlardan vazgeçmeleri için hareket edilmesini istedi (Saray, 1995: 11).

Ermeniler bu dönemde topraklarda hak iddia etti. Bolşevikler, Ermenilerin toprak iddialarına birkaç yıl yanıt vermedi. Bolşeviklerin, hâkimiyetinden çıkan halkları tekrar bünyesine katmak amacıyla çok kısa bir dönem de olsa ılımlı bir siyaset izlediği görülür. Ancak Sovyetler Birliği'nin Ermenilerin toprak iddialarına yönelik somut adımlarından ilki 30 Haziran 1921 tarihinde Azerbaycan toprakları içinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin kurulma kararı idi. Bu kararın ardından 24 Temmuz 1923 yılında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ilan edildi (Saray, 1993: 29; Kazımlı, 2017: 107-108). Sovyetler Birliği'nden alınan desteklerle Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde yaşayan Ermeniler Karabağ'a göç etti ve buraya yerleştirildi. Bu göçler, Karabağ'ın demografik durumunun Türkler aleyhine değişmesine neden oldu (Deveci Bozkuş, 2017:143). 1918-1920 yıllarında Ermeni Cenubi Kafkas Devleti'nin arazisi 10 bin km² idi. Sovyetler işgal ettikten sonra ise 29,8 bin km² oldu, 19,8 bin km² toprak ise Azerbaycan topraklarından alınarak Ermenistan'a verildi. Azerbaycan toprağı Karayazı ve Borcalı Gürcistan'a, Kazak'ın bir kısmı ve Zengezur ilçeleri Ermenistan, Nahçıvan ise Azerbaycan himayesindeydi (Baykara, 1975: 18; Hesenli, 2005: 5).

Sovyet hâkimiyetinin kurulması ve 1921'de Türkiye ile yapılan Kars Antlaşması sonrasında, Ermeni Taşnak militanlarının zulümlerinden Erivan'dan İran ve Azerbaycan'a göç eden Türklerden 60.000 kişi tekrar Erivan ata topraklarına döndü. 1922, 1926 ve 1939 yıllarındaki yoğun dönüşlerle Türk nüfusu 130. 800 kişiye yükseldi (Mehdiyev, 2018: 138). II. Dünya Savaşı fırsatı doğuştüren Ermeniler, Ermenistan'daki yoğun Türk nüfusunu azaltmak için dışarıda yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a göçürülmesi ilk defa 1943'te Tahran konferansında dile getirdi. Ermeni diasporası SSCB Dışişleri Bakanı Molotov'la görüşerek Ermenilerin Ermenistan'a göçmesine onay istedi. Molotov'un aracı olmasıyla Stalin bu duruma izin verdi. 1945 yılında da Ermenistan Komünist Partisi Genel Sekreteri G. Harutyunov, Karabağ'ın Ermenistan'la birleştirilmesini ön gören planı ifade etti. 1947-48 yılında çıkarılan kararlarla Türkler Ermenistan'dan Azerbaycan'a zorla göç ettirildi, onların yerlerine de 1987 yılına kadar

yurtdışından getirilen Ermeniler yerleştirildi. 1987 yılında Ermeniler, Karabağ'ın Ermenistan'la birleştirilme isteklerini uluslararası gündeme taşıdılar. 1988-1989 Azerbaycan Türkleri kendi vatanları olan Karabağ'ı terk etmek zorunda kaldı, terk etmeyen 216 Türk çeşitli işkencelerle öldürüldü (Mehdiyev, 2018: 140-142).

1990 yılında Azerbaycan Türkleri arasında kurulan Halk Cephesi harekâtı hem Sovyet yönetimini hem de Azerbaycan'daki Moskova taraftarı yönetimi zor durumda bıraktı. Ebulfeyz Elçibey liderliğinde başlatılan Halk Cephesi Harekâtı, Azerbaycan halkının ve aydınlarının tek kurtuluş umudu oldu. Elçibey, Azerbaycan halkının uğradığı haksızlıkları sert bir dille eleştirerek Moskova'nın Azerbaycan'ı serbest bırakmasını istedi. Moskova yönetimi bu durumdan memnun olmayarak Ermenileri kışkırttı ve destekledi. Bu dönemde Ermenistan'da yaşayan 250.000'e yakın Azerbaycan Türkü Ermenistan'dan zorla göç ettirildi. Dış Dünya'ya ise Ermenistan'da Türklerin olaylar çıkarttığını, bununla yetinmeyen Azerbaycanlıların Bakü'de toplanarak Ermeniler başta olmak bütün Hristiyan unsurlara karşı katliama girişeceklerini, bu kışkırtmaların ise Halk Cephesi tarafından yönetildiğini ifade ettiler. Kızıl Ordu birlikleri 19-20 Ocak 1990 tarihinde Bakü'yü işgal etti. Bu işgal bir katliama dönüşerek iki yüze yakın insan öldürüldü ve binlerce kişi yaralandı. Bu, Sovyetlerin yaptığı son katliam oldu. 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu (Saray, 1993: 65-66). Azerbaycan Türkleri tarihte ikinci kez bağımsızlıklarını elde etti.

Harita 1: Dağlık Karabağ Bölgesi

Kaynak: <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/10/04/daglik-karabag-haritasi-nasil-daglik-karabag-sehirleri-neler-daglik-karabag-nufusu-kac>

BAĞIMSIZLIKTAN SONRA AZERBAYCAN –TÜRKİYE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA KARABAĞ MESELESİ

Azerbaycan 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin yeniden yapılanmasında ve demokrasiye geçişlerinde yardımcı olan ülkeydi. Bu konuda Başbakan Demirel'in planı, Türk Cumhuriyetleri Sovyet döneminde yaklaşık 70 yıl, Çarlık döneminden itibaren toplamda 300 yıl totaliter (baskıcı) rejim altında yaşayan Türk Cumhuriyetlerinin Batıya açılmalarında yardımcı olmaktı. Türk cumhuriyetlerinin demokrasiyle yönetilmelerinin yanı sıra, laik düzenin yerleştirilmesi ve güçlendirilmesinde de yardımcı olunmalıydı. Türkiye ekonomi noktasında da Türk cumhuriyetlerinin serbest pazar ekonomisine geçişlerinde yardımcı oldu. Bunun yanı sıra Türk cumhuriyetlerinin Latin alfabesini kabul etmeleri, milletlerarası toplumlara uyumları sağlanması noktasında destek kararı alındı (Sezgin, 1993: 23-24).

Bu dönemde Türkiye, Karabağ ve Nahçıvan noktasında Azerbaycan'a destek vermek istediye de Rusya'nın engellemeleriyle karşılaştı. Mesela, 1992 yılında Demirel'in Moskova ziyaretinde, Rusya, "Azerbaycan'ın Türkiye ve İran ile ittifak arayışları içine girmesinin doğru olmadığını, Türkiye, Karabağ ve Nahçıvan'a müdahaleye kalkışırsa, ABD ile Rusya'nın da Kürt Devletinin kurulmasına aktif destekleyeceklerini, ayrıca Kars antlaşmalarının gizli maddeleri yoluyla Doğu Anadolu'da Ermenilerin toprak

taleplerinin gündeme geleceğini” belirtti (Sezgin, 1993: 30). Kısaca Rusya, Türkiye’nin Azerbaycan’a Karabağ ve Nahçıvan konularında müdahale ve destek vermesini istemedi. Genel olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan’ın sonuca bakıldığında süreci iyi yönettikleri ve Azerbaycan’a tam destek verdikleri söylenebilir. Demirel ve Özal dönemlerinde sonuç alınamadı ancak adımlar atıldı. Bu adımlarda Rusya faktörü sebebiyle hatalar (Karabağ) yapılmasına rağmen bu süreçte her zaman Türkiye Azerbaycan’ın yanında yer aldı. Bu dönemlerde Türkiye, Rusya ile ortak bildirimlerde genel diplomatik başarısızlıkları bulunmasına rağmen Türk Cumhuriyetlerinin siyasi, ekonomik ve diğer menfaatlerinin korunmasına öncelik verdi.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Dağlık Karabağ sorununun çözümü noktasında “barış içerisinde yaşama” ve Ermenistan’ın Türkiye’ye “Geçmiş unutturmadan iyi ilişkiler içinde olalım.” çağrıları Ermenistan kısıca Türkiye’nin Azerbaycan yanında olmasını istemedi (Sezgin, 1993: 65). Bu dönemde Ermenistan’ın önceliği, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a bağlanmaması, sonrasında ise Dağlık Karabağ ile arasında kalan Azerbaycan topraklarını ilhak ederek bu bölgeyi birleştirmekti. Ermenistan karşısında en büyük ve tek engel Türkiye idi. Türkiye, Ermeni politikasındaki Türklük aleyhi tutumunu durdurabilmek için bu dönemde Türkiye ise Dağlık Karabağ noktasında hem BM hem de AGİK (Avrupa güvenlik İşbirliği Konferansı) toplantısında mücadelesini verdi. TBMM ve TSK temsilcilerinden oluşacak gözlemci heyetinin “zorla” bölgeye sokulması sağlandı. Bu dönemde “geçmiş unutturmadan iyi ilişkileri çerisinde olma” siyaseti güdülenerek Ermenistan tanındı. Türkiye bu noktada Ermenistan’ın tanınmasını ABD ve Batı’nın Azerbaycan’ı tanıma şartına bağlanabilir (Sezgin, 1993: 66-68).

Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’dan ayrılma talebi ateşli çatışmalara dönüştü. 1990’lı yılların başlarında, Ermenistan’ın Karabağ’ı kendi topraklarının katacağını açıklamasının ardından çıkan çatışmalarla, iki ülke arasında savaşta yol açtı. Dağlık Karabağ’ın ayrılıkçı yönetimi ise 1991 yılında bağımsızlığını ilan etti. Ermenistan Silahlı Kuvvetleri 1991-1993 yıllarında, Dağlık Karabağ bölgesini ve bu bölgenin çevresindeki yedi ilçeyi (rayon) işgal etti. Bu yıllar arasındaki savaşlar, 1994 yılında Biskek şehrinde imzalanan ateşkesle son buldu. 1994-1997 yılında varılan ateşkes antlaşmasına rağmen Rusya Ermenistan’a silah yardımı yaptı (Kazımlı, 2017:107).

Türkiye-Rusya ilişkilerinin seyri, Türkiye’nin Türk Dünyası ülkeleriyle ilişkilerini etkiledi. Mesela bir Rus bombardıman uçağı 24 Kasım 2015 tarihinde, Suriye sınırlarını bombalarken Türkiye sınırlarından geçmesi ve yapılan uyarıları dikkate almaması sebebiyle Türkiye ve Rusya arasında ciddi bir kriz başladı. Bu kriz ardından Ermenistan-Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ Sorunu, özellikle Ermenistan’ın ateşkesi ihlal etmesi, bu krizle doğrudan veya dolaylı bağlantısını gösterdi (Deveci Bozkuş, 2016: 2). Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rusya ve Türkiye arasındaki krizin sona ermesi için her türlü desteğini Türkiye’ye vereceğini ve Türkiye’nin yanında olduğunu duyurdu. Türkiye ile Rusya arasındaki uçak krizi, Azerbaycan-Ermenistan gerilimini de tetikledi. Azerbaycan ve Ermeni arasında Karabağ sebebiyle çatışmalar başladı. Çatışmaların ardından Başbakan Ahmet Davutoğlu’nun 4 Aralık 2015 tarihinde düzenlenen Bakü ziyareti sonrasında çatışmalar daha da alevlendi. Davutoğlu ziyaretinde Türkiye’nin Azerbaycan ile yakınlaşacağını bütün dünyaya duyurdu. Rusya bu durumdan rahatsız olarak Erivan askeri üssüne altı savaş ve nakliye helikopteri takviye yaparak ortak hava savunma sistemi kurma, askerî iş birliği, eğitim desteği, araç hibesi ve ortak tatbikatları içeren antlaşmayı imzaladı. Ermenistan bu durumdan rahatsız oldu ve Bakü’ye yönelik tavrını sertleştirdi. Azerbaycan ile Karabağ arasındaki sınır çatışmalarını “savaş” olarak niteledi (Deveci Bozkuş, 2016: 11-12). Bu kriz sonrasında Rusya, Moskova’da PYD bürosunun açılmasına izin verdi. Karabağ’a PKK’nın yerleştiği iddiaları ortaya atıldı ve Ermenistan yanlış beyanatlar verdi. Bu desteklerle 1-2 Nisan 2016 tarihlerinde Ermenistan-Azerbaycan arasında yaşanan çatışmalar, Dağlık Karabağ sorununun uluslararası bir problem olarak ortaya konulacağını gösterdi (Deveci Bozkuş, 2016: 19).

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN-ERMENİ İLİŞKİLERİ VE KARABAĞ MESELESİ

Kafkasya kavramının kökenleri Rusya’nın Kafkasya’yı işgal ettiği XVIII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Rusya’nın bölgeye gelmesiyle bölge iki kısma ayrıldı: Transkafkasya ve Kafkasya. Kısa bir süre sonra yeni bir kavram “Kuzey Kafkasya” tanımı ortaya çıktı. Transkafkasya kavramı bölgenin siyasi ve idari ayrılmanın yansımasıydı. Transkafkasya kavramının gizli anlamı ise Kafkasya Sıradağlarının güneyinde yer alan bölgelerin Kafkasya’ya ait olmadığı onu ötesinde ve uzağında olduğunu ifade etmesiydi. Böylece Kafkasya’nın güneyi ve kuzeyi iki bölgeye ayrıldı. Bu ayrılmanın sebebi ise Transkafkasya coğrafyasıyla Rusya’nın güney sınırlarının bölgeyle bağlantı sağlamasıydı. Bunun yanı sıra XIX. yüzyılda Ruslar tarafından Osmanlı’nın vilayeti Kars’ı işgal etmesiyle Kars’ı da Kafkasya’nın ayrılmaz parçası olarak gördü. Rusya İmparatorluğu Kars Ardahan, Beyazıt vilayetlerini kaybettikten sonra bu vilayetleri Kafkasya sınırları içerisinde çıkardı. Bölgede Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan’ın üç bağımsız devletinden oluşan Orta Kafkasya; Rusya Federasyonu’nun bitişik otonom cumhuriyetlerinden oluşan Kuzey Kafkasya; Ermenistan,

Azerbaycan ve Gürcistan (Güneybatı Kafkasya) ve onunla bitişik Türk vilayetlerinden ve İran'ın kuzeybatısında yer alan Güney Kafkasya yer aldı (İsmailov ve Papava, 2008, 287-288).

Sovyetler Birliği'nin siyasi hâkimiyet alanı içerisinde bulunan Kafkasya, birliğin dağılması ardından Rusya, Türkistan, Baltık ülkeleri, Doğu Avrupa ülkeleri ve Amerika'nın yakından ilgilendiği bir bölge hâline geldi. Bu bölgede Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan başta olmak üzere üç önemli devlet bulunmaktadır. Ermenistan Rusya'nın geniş desteğini alırken Azerbaycan ve Gürcistan'ın batı yönelimiyle batılıların desteğini almaya çalıştı. Diğer taraftan, Azerbaycan'ın güneyi ise Türkiye ve İran ile yakından bağlantılıdır. Kafkasya bölgesi, zengin doğalgaz kaynaklarının yanı sıra Türkistan petrol ve gazının dünya pazarına ulaştırılmasında önemli konumdadır. Bu sebepten enerji akımının gerçekleştirilmesinde Rusya, Türkiye, Amerika, İran bölgede söz sahibi olmak istemektedir (İsmailov ve Papava, 2008, 283).

Kafkasya'nın stratejik özelliğiyle, tarih boyunca büyük devletler için nüfuz etmek istedikleri alan oldu. SSCB döneminde Kafkasya bölgesine tamamen hâkim olduğu için dünyaya kapalı halde idi. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla, Avrupa ve Asya kıtalarını birleştiren bölge, iki farklı medeniyetin kavuşum noktası ve yer altı- yerüstü kaynaklarına sahip olduğu için cazibe merkezi hâline geldi. Özellikle Güney Kafkasya'nın konumu hasebiyle Orta Doğu ülkeleri ile komşudur. Avrupa için ekonomik ve askeri güvenlik bölgesidir. ABD'nin küresel çıkarlarında stratejik bir bölgeydi. Batıda, bu konuda çeşitli jeopolitik teoriler de üretildi. Avro-Atlantik devletler için Güney Kafkasya, Azak Denizi – Karadeniz – Hazar denizi ve buradan da Çin'e kadar uzanabilecek güvenlik ve iş birliği koridorunun önemli bir kısmıydı. Batılı devletler için Güney Kafkasya ekonomik, toplumsal ve siyasi faydalar getirmesinden dolayı Avrupa ailesinin içinde yer almalıydı. Bu amaçla “Avrupa Komşuluk Politikası”, “Doğu Ortaklığı Politikası” ve birçok ekonomik nitelikli programlar uygulandı (Kazımlı, 2017: 101-102). Kafkasya bölgesinde Azerbaycan dışında üç önemli ülke; Rusya, İran ve Türkiye'dir. Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'de de siyasi, ekonomik ve uluslararası ağırlıklarından dolayı önemlidir. Türk dünyası ülkelerinden Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan gibi ülkeler günümüzde minimal düzeyde etkili olurken yakın gelecekte Kafkasya'nın önemini arttıracaktır. Türkiye iki önemli nedenden dolayı bölgeyle ilgilenmiştir. Birincisi sınırların güvenliğidir. Rusya ile doğrudan sınır komşuluğu sona ermesine rağmen Ruslar etkinliğini korumaya devam ediyor ve bölgede Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra Türkiye bu üç ülkeyle sınırlarını paylaşıyor. İkincisi ise ekonomik nedenlerdir. Dünya piyasasını doğalgaz ve petrolün Türk Dünyası ülkeleri ve Kafkasya arasında taşınmasında Türkiye ana yol güzergâhlarından birisidir. Türkiye ile Türk Dünyası Cumhuriyetleri arasında ekonomik ilişkilerin canlandırılmasında Kafkasya önemli bir ağ geçitidir (Kocaoğlu, 1997: 63).

Hazar havzası ise zengin petrol ve doğal gaz yataklarıyla ekonomik ve siyasi bir öneme sahipti. SSCB döneminde Moskova merkezli yönetilen enerji kaynakları, bağımsızlıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından yönetilmeye başladı. Azerbaycan, 20 Eylül 1994 yılında “Azeri”, “Çırak”, “Güneşli” yataklarının ortak işletilmesini içeren “Yüzyılın Antlaşması” olarak adlandırılan antlaşmayı imzaladı. Antlaşmaya, Azerbaycan, ABD, Büyük Britanya, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya ve Suudi Arabistan gibi sekiz devletin on üç büyük şirketi (Amoko, BP, MakDermott, Yunokal, ARDNŞ, LUKoyl, Statoyl, Ekson, Türkiye Petrolleri, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta) katıldı (Kazımlı, 2017: 103-104).

Kafkasya; jeopolitik, jeostratejik ve ekonomik öneminden dolayı, başta “NABUCCO” olmak üzere “Güney Akım Projesi”, “Kuzey Akım Projesi”, “Şahdeniz Projesi”, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi”, “Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı Projesi”, “Mavi Akım Projesi”, “Türk Akım Projesi”, “TANAP” vb. olmak üzere birçok projenin ana bölgelerinden biridir. Bu nedenle, Rusya, ABD, Çin, Avrupa Birliği, İran ve Türkiye'nin bölgede rekabet yaşadıkları görülmektedir (Deveci Bozkuş, 2016: 8).

Bölgede Karabağ bölgesinin sorun olarak ortaya çıkması ise Ermenistan'ın 1980'lerden sonra Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Özerk bölgesini kendi topraklarına katmak istemesiyle başladı. 1 Aralık 1989 yılında Ermenistan Parlamentosu bölgeyi işgal etme kararı aldı. Ermenistan'ın resmî istekleri, yürürlükteki SSCB Anayasası'na ve cumhuriyetlerin anayasalarına aykırı olduğu için hem Moskova yönetimi hem de Azerbaycan tarafından reddedilerek kınandı. BM Güvenlik Konseyi kararlarında savaşın endişe verici olduğunu söyledi. Ermenistan'ın Kelbecer ve diğer işgal ettiği bölgelerden çekilmesi gerektiği yönünde karar alındı. Ermenistan'ın toprak güvenliği sebebiyle böyle bir karar aldığını söyledi. 17 Aralık 2001 yılında Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan'ın yaptığı açıklamada da Ermenistan'ın güvenlik sebebiyle işgal ettiğini kabul etti ve 1992'de söylediklerinin ve hedeflerinin aynı olduğunu ifade etti. Ağustos 2002 yılında ise Haydar Aliyev ile Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan arasında Karabağ sorunu hakkında görüşmeler oldu, ancak bu görüşmeler sırasında yine Serj Sarkisyan tarafından yapılan açıklamada Karabağ'ı Azerbaycan toprakları olarak görmedikleri ifade edildi (Aslanlı, 2003: 3). Problemin çözümüne Ermenistan yaklaşmadı, hatta problemin çözümsüzlüğü için adımlar attığı görüldü.

Karabağ sorunu enerji kaynaklarının ülkeler arasında paylaşılmasında da kullanıldı. 1991 yılında Azerbaycan Devlet Başkanı Muttalibov yönetimi Azerbaycan petrolü noktasında Batılılarla işbirliği yapması, Azerbaycan sahasında petrol çıkarma işlerinin %40'ını Amerikan Amoco şirketine, %40'ını SSCB Devlet

kuruluşlarına vermesi, Azerbaycan'ın %20'lik paya sahip olması Rusya'da tepkiyle karşılandı. Bu karar, Rusya'nın Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığıyla ülkeler üzerinde etkisini kaybetmesi ve yeniden kazanmayı istemesine sebep oldu. Azerbaycan'ın bu gelişimi ardından 366. Rus alayının da aktif katılımıyla Ermeniler kanlı "Hocalı katliamını" 25-26 Şubat 1992 gecesi gerçekleştirildi. Katliam boyutlarına varan bu saldırı ardından gerçekleşen işgal sürecinin başlamasına neden oldu. Rus alayının Ermenilere destek vermesiyle yüzlerce Azerbaycan Türkü yurtlarından sürüldü, yaralandı ve katledildi. Bu işgalin gerçekleşmesinin sebebi ise Hazar, Karadeniz ve Akdeniz arasında Ermenistan'ı kurmak olan Hay Dat projesini hayata geçirmek amacıyla gerçekleştirmişlerdir (İşyar, 2010: 70; Kalafat, 2003: 55). Azerbaycan, dış ekonomi politikalarında, Rusya'nın ve daha az ölçüde İran'ın egemenliğine yönelik algılanan tehdidini dengelemek için Türkiye ve Batı'yı siyasi ve ekonomik olarak birleştirerek bu hassas konumu avantaja çevirmeye çalıştı. Bu politika, 1992-1993 yıllarında Ebulfeyz Elçibey'in Azerbaycan Halk Cephesi hükümeti tarafından mücadele sürdürüldü. Haydar Aliyev yönetiminde, Batı ile ilişkilere öncelik verme devam ederken Rusya ve İran ile ilişkiye girme girişimiyle daha incelikli bir siyaset takip edildi. Bu politikanın önemli bir unsuru, Azerbaycan'ın durumuna ve enerji şirketlerinin Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz kalkınmasına yatırım yapan diğer devletler arasında Azerbaycan'ın durumuna ve istikrarına ekonomik bir çıkar yaratmak için mümkün olan en hızlı şekilde petrol ve gaz kaynaklarının geliştirilmesi olmuştur (Herzing, 1997: 29).

Sovyetler Birliği dağıldığında Rusya, Azerbaycan'ı eski sömürge gücü olarak görmeye devam etti. Azerbaycan ve Kafkasya üzerinde hâkimiyetini bırakmak istemedi. Karabağ çatışmasında Rusya'nın rolü önemlidir. Karabağ çatışması, birçok Azerbaycanlıya göre Karabağ sadece Azerbaycan ve Ermeniler arasında bir mesele değildi. Bu meseleyi kullanan Rusya eski hâkimiyetini devam ettirmek, Kafkasya'da doğal zenginlikleri kullanmak, bölgede güçlü bağımsız Azerbaycan devletini ortaya çıkmasını engellemek istiyordu. Diğer mesele ise Hazar bölgesi enerjisidir. Hazar bölgesi üzerinde hukuksal durumunu korumak, en azından petrol ihracatının çoğunun Rusya'dan geçmesini sağlamak istedi. Bunun yanı sıra Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Azerbaycan- Rusya ilişkilerinde tartışmalı bir konudur. Azerbaycan'ın bağımsız devletler topluluğuna girişini Rusya'nın hegemonyasını sürdürmesinde bir araç olarak görüldü. Mesela Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın Hazar Denizindeki hukuki meselesini ve Rusya'nın askerî taleplerini tamamen reddetmek istedi. Bunun yanı sıra bu bölgedeki ticaretin güvenli şekilde sürmesi için Güney Kafkasya bölgesinde Rusya ile anlaşmanın devam etmesini sağladı (Herzing, 1997: 30). Azerbaycan'ın en önemli iki dış politikasını başarıyla tamamlaması gerekmektedir. Bu başarının yakalanması için Karabağ sorununun çözülmesi, güvenli Azerbaycan bağımsızlığın kurulmasıdır (Herzing, 1997: 33).

KARABAĞ SAVAŞI (27 EYLÜL-10 KASIM 2020) VE SONUÇLARI

27 Eylül Günü saat 6:00 civarında Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından Tartar İlçesi'nin Qapanlı bölgesi, Ağdam İlçesinin Çıraklı ve Orta Fervend, Fuzuli İlçesinin Alhanlı ve Şükürbeyli bölgeleri, Cebrayıl İlçesinin Çocuk Mercanlı bölgeleri ağır silahlar vasıtasıyla yoğun ateşe tutulmasıyla başladı. Bu savaşa, "İkinci Karabağ Savaşı", "Vatan Savaşı", "Azerbaycan-Ermenistan Savaşı", "Altı Hafta Savaşı", "Kırk Dört Gün Savaşı" gibi adlandırmalarla tarihe geçti. Ermeniler tarafından "İkinci Artsah Savaşı" olarak da ifade edildi. Azerbaycan tarafından "Ermenistan'ı Barışa Mecbur Bırakma Operasyonu", "Karşı Saldırı Operasyonu", "Demir Yumruk Operasyonu" gibi adlandırmalarla tanımlandı. 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri tanklar, insansız hava araçları ve silahlarla karşılık verdi. Azerbaycan hava kuvvetleri Tartar bölgesinde bir helikopter düşürdü, ekipmanları sağ kurtarıldı. Azerbaycan'ın başarılı şekilde karşılık vermesiyle Fuzuli ilçesinin Karahanbeyli, Kervend, Horadiz, Yukarı ve Aşağı Abdurrahmanlı, Cebrayıl ilçesinde Büyük Mercanlı, Nüzgar bölgeleri ve Murov Sıradağları'nın zirvesi de işgalden kurtarıldı. Ermenistan Silahlı kuvvetleri ise sivil bölge Naftalan ve Kaşaltı bölgesine silahlı saldırılar gerçekleştirdi, burada da Kurbanov Elburs İsa oğlu ve ailesinden 4 kişi bu saldırı neticesinde hayatını kaybetti. 28 Eylül 2020 tarihi saat 11:00 civarında Başkan İlham Aliyev tarafından kısmi seferberlik ilan edildi. Bu tarihten 10 Kasım tarihine kadar Başkan İlham Aliyev'in açıklamasına göre, Azerbaycan Silahlı kuvvetleri başarılı bir operasyonla Şuşa kentini, Fuzuli, Cebrayıl, Zengilan, Kubatlı ilçelerini ve köylerini, Laçın ilçesinin bazı köylerini, Hocavend ilçesinin Hadrut Kasabası ve birçok köylerini, Sugovoşan, Taliş köylerini, Murovdağ yüksekliklerini işgalden kurtardı. 10 Kasım tarihinde Azerbaycan, Rusya ve Ermeniler arasında ateşkes antlaşması imzalandı, Azerbaycan bu savaştan galip çıkan taraf oldu (Report Informasiya Agentliyi, 9 Noyabr 2020).

10 Kasım 2020 tarihinde yapılan Karabağ Mutabakatı, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki 100 yıllık mücadelenin, yaklaşık 30 yıldır devam eden Dağlık Karabağ zulüm ve işgalinin, Azerbaycan Cumhuriyeti lehine zaferle ayrılmasının bir sonucudur. Karabağ sorunun tam olarak çözüme ulaştığını söylemek için ise erkendir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan Başbakanı Nikol Vovayi Paşinyan ve aracı rol üstlenmesiyle Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Viladimir Viladimiroviç Putin tarafından ortaya konulan mutabakat maddeleri şöyledir:

Madde 1: 10 Kasım 2020 tarihi saat 00:00 (Moskova saati) itibarıyla, Dağlık Karabağ bölgesinde tam zamanlı silah bırakma ve ateşkes ilan edildi. Bu tarihten itibaren Azerbaycan ve Ermenistan “ taraflar” olarak adlandırılacaktır.

Bu madde ile Dağlık Karabağ’da değişen statüko daha net olarak anlaşılabilir. Dağlık Karabağ bölgesinin kaderini değiştiren Azerbaycan Şuşa bölgesinin fiilî kontrolü gerçekleşmiştir. Mevcut durumda Şuşa kenti, Fuzuli, Sugovuşan, Taliş, Cebrayil, Hadrut, Zengilan, Talişlar ve Murovdağ’ı Azerbaycan’ın fiilî kontrolü altındadır. Hankendi, Askeran, Hocavend (Martuni), Ağdere (Martakend) ve Laçın ise fiilî olarak Ermenistan ayrılıkçı güçlerin bulunduğu yerlerdir.

Madde 2: Ağnam bölgesi 20 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan’a iade edilecektir (Dilaver, 2020: 1-2).

Madde3: Dağlık Karabağ ile Laçın koridoru arasındaki temas hattında, 1960 hafif silahlı asker, 90 zırhlı personel taşıyıcı, 380 araç ve özel teçhizatın oluşan barış gücü bulunacaktır.

Bu maddeyle, Ermeni ayrılıkçı güçlere bırakılan yerlere Rus barış gücünün yerleştirilmesi öngörülmüyor. Böylece Rusya bölgeden ayrılmamış ve önemli bir kazanç sağladı. Azerbaycan açısından ilk amaç Ermenilerden kurtulmak olduğu için şimdilik Rusya’nın bulunması da kazançlı sayılabilir.

Madde 4: Rusya Federasyonu Barış Gücü, Ermenistan güçlerinin çekilmesine paralel olarak bölgeye geleceklerdir. Bölgede, Rusya Federasyonu’nun barış gücü olarak kalmasının süresi 5 yıldır, taraflardan biri bu hükmü bu sürenin bitiminden 6 ay önce feshetme niyeti olmadıkça bu süre 5 yıl daha uzatılacaktır.

Madde 5: Çatışmanın tarafları anlaşmaların uygulanışının izlenmesinin etkinliğini artırmak amacıyla ateşkesi korumak için barışı koruma merkezi kurulacaktır.

Bu madde ile Rusya’yla Türkiye kurulacak barış koruma merkezinde ortak çalışacağı ikili mutabakat da 11 Kasım 2020 yılında imzalanmıştır. TBMM’den de 17 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan’a bir yıllığına asker gönderme tezkeresi de onaylandı. Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev yine bu tarihte Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan toprağı olduğunu özel statüyü müzakere etmeyeceklerini bildirdi (DW, 2020).

Madde 6: Ermenistan Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti’ne Kelbecer Bölgesini 15 Kasım 2020 yılından önce, Laçın bölgesini ise 1 Aralık 2020 tarihinde iade edecektir. Laçın koridoru 5 km kadar Dağlık Karabağ ile Ermenistanla bağımlı garanti edecek ve aynı zamanda Şuşa’yı etkilemeyecek şekilde Rusya Federasyonu barış gücünün kontrolünde kalacaktır.

Tarafların mutabakatı ile Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki iletişimi sağlayacak Laçın koridoru boyunca yeni bir güzergâhın inşası için önümüzdeki 3 yıl içinde plan belirlenecek ve bunu korumak için Rusya Federasyonu Barış gücü daha sonra yeniden konuşlandırma sağlayacaktır (Dilaver, 2020: 3).

Bu madde ile önemli problemlerden biri olan Laçın koridoru Rus barış gücüne bırakılmış, gelecekteki konumu üzerinde yeni bir nihai anlaşmaya bırakılmıştır.

Madde 7: BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Ofisinin kontrolü altında, baskı ile yerlerinden edilmiş kişiler (IDP) ve mülteciler, Dağlık Karabağ’a ve oradan da Türkistan’a doğrudan erişimi mümkün olacaktır.

Madde 8: Savaş esirleri, tutsaklar ve tutuklular ile cezazelerin yer değiştirecektir.

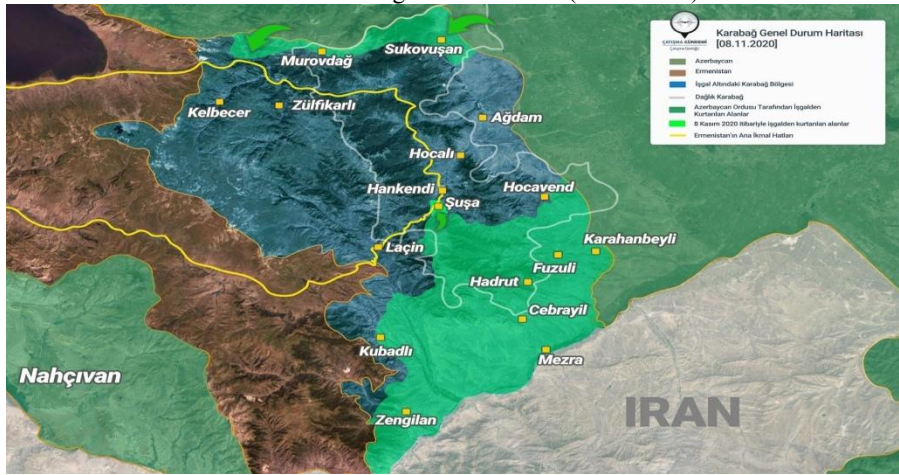
Madde 9: Bölgedeki bütün ekonomik ve ulaşım hatları açılacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti Azerbaycan’ın batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında vatandaşların, araçların, malların güvenli ulaşımını her iki yönde garanti edecektir. Ulaşım üzerindeki Ermenistan kontrolü, Rusya Federasyonu’nun Sınır Muhafız Servisi organları tarafından yürütülecektir. Bu maddeyle taraflar, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ni Azerbaycan’ın batı bölgelerini bağlayan yeni ulaşım sistemlerinin inşası sağlanacaktır (Dilaver, 2020: 4).

Mutabakatla birlikte iki önemli koridor gündeme geldi. Bunlardan birincisi Zenzegur koridorudur. Koridor, Nahçıvan ile Azerbaycan arasında ana kara yolu irtibatını sağlamaktadır. Bu mutabakat imzalanana kadar Ermenistan’dan dolayı iki Azerbaycan toprağının bağlantısı mümkün değildi. Azerbaycan ve Nahçıvan bağlantısının kurulması ile Türkiye’nin Azerbaycan’a ve oradan da Türkistan’a doğrudan erişimi mümkün olacaktır. Bu mutabakata kadar Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya’ya karayolu taşımacılığı Gürcistan ve İran üzerinde gerçekleştirilmekteydi. Mutabakata göre, Ermenistan olmasına rağmen Nahçıvan’dan Azerbaycan’a kara yolunun açılması öngörülmektedir. Bu konuda koridorun kontrolünün kimde olacağı ve koridorun ne zaman kurulacağı ise belirsizdir (Kilislioğlu, 2020). Mutabakattaki Laçın koridoru ile Ermenistan ve Dağlık Karabağ’ın irtibatını sağlamaktadır. Ermenistan’a her türlü destek bu koridordan geçerek Karabağ’a gitmektedir. Anlaşmanın 3 Maddesine göre, 1 Aralık 2020 tarihine kadar Laçın bölgesi Azerbaycan’a verilecek; ancak daha sonra Laçın Koridoru’nun denetimi Rus Barış Gücü’ne bırakılacaktır. Anlaşma’nın 6. maddesinde ise “Azerbaycan tarafı her iki yönde Laçın koridoru ile vatandaşlarının araçların ve yüklerin geçişinin güvenliğini sağlayacak” şeklindedir. Bununla birlikte aynı maddede “Şuşa şehrine girilmeksizin Ermenistan’ı Hankendi’ne bağlayan yeni bir karayolu inşa edilecek” ifadesi geçmektedir. Bu ifadelerle Ermenistan’dan Dağlık Karabağ’a yeni bir irtibatın açılmasının gündemde olduğu görülmüyor (Kilislioğlu, 2020). Bu koridor ile Nahçıvan, köprü konumuna gelerek Türkiye ve Azerbaycan’ı birbirine bağlamakla

kalmayacak tarihî ipek yolları tekrar canlanacak ve Türk Dünyası bu koridor üzerinden Kazakistan- Türkiye'ye ve Avrupa'ya uzanan karayolu ticareti sağlanacaktır (Yalçın Bayer, 2020).

Bu mutabakat, antlaşmadan ziyade iyi niyetli bir barış sözleşmesidir. Azerbaycan Türkleri savaştan zaferle ayrılmış, birçok bölgeyi Ermeni işgalinden kurtarmıştır. Savaş, Türkiye'nin desteğinin sözde değil her alanda olduğunu, millet birlikteliğini gösteren önemli bir tarihî olaydır. Ermeniler kaybetmiştir, ancak Rusya en kazançlı çıkan ülkedir. Türkiye savaşın başladığı tarihten itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar tam destek verdi. Bu destek, İlham Aliyev tarafından memnuniyetle karşılandı ve Türkiye'nin devlet ve askeriyeye Azerbaycan'ın yanında olmasını istedi. Her iki Türk ülkesi arasındaki ilişkilerin destek noktasında devam edeceğini gösterdi. Türkiye'nin bölgede varlığı ve durumu korunduğu takdirde hem Azerbaycan adına hem de Türk Dünyası adına siyasi, askerî ve ekonomik yararlar getireceği açıktır.

Harita 2: Karabağ'da Son Durum (08.11.2020)

Kaynak: <https://www.stratejikortak.com/2020/11/karabag-son-durum-haritasi.html>

Harita 3: Zengezur (Nahçıvan) Koridoru

Kaynak: <https://www.gzt.com/jurnalist/nahcivan-koridoru-azerbaycan-ile-turkiyeyi-birbirine-baglayacak-3562927>

SONUÇ

Azerbaycan'a Türklerin gelişi M.Ö. VII. yüzyıla İskitlere dayanmaktadır. Türkistan'dan Azerbaycan'a Türk boylarının göçü Derbent yoluyla sağlandı, bu coğrafya Türk boylarının yerleşim sahası oldu. M.Ö. VII. yüzyıldan MS XI. yüzyıla kadar devam eden Türk göçleriyle Türk devletlerinin kuruluşu gerçekleşti. Özellikle XI. yüzyılda Oğuz /Türkmen boylarının ardından Kuman- Kıpçak Türklerinin gelmesi bölgede İldeniz Beyliği'nin kuruluşunu sağladı. On üç ve On dördüncü yüzyıllarda Azerbaycan'ı

Harzemşahlar, İlhanlılar ve Timurular yönetti. Timur'un ölümüyle Azerbaycan topraklarında Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin mücadeleleri başladı. Bu mücadeleler iki devletin zayıflamasına Akkoyunlu Devleti'nin Safeviler tarafından yıkılmasına sebep oldu.

Safevi tahtını ele geçiren Nadir Şah ise Osmanlı- Rus mücadelesinde kendi hâkimiyetini korumak amacıyla önce Osmanlılarla anlaşmaya çalıştı ise de başarılı olamadı ve Ruslarla anlaştı. Rus Çarı I. Petro'nun doğu politikası gereğince 1723 yılında Safevilerle Petersburg Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma ile XVIII. yüzyılda kurulan Azerbaycan Türk Hanlıkları Rusların hâkimiyetine geçti. 1723 yılından itibaren Rus çar ve çarlığı çıkarttıkları fermanlarla Azerbaycan topraklarında Ermenilere destek verdi ve onların yerleştirilmesini sağladı. I. Aleksandr, 1801 yılında Gürcistan'ı ele geçirmesiyle Gence başta olmak üzere Karabağ, Revan, Nahçıvan, Şeki, Derbend, Kuba, Şirvan ve Bakü gibi Azerbaycan hanlıklarına 1804-1844 yılları arasında tamamıyla hâkim oldu. 1805 tarihinde Karabağ Hanı İbrahim Halil'in Ruslarla Kürekçay Antlaşması'nı imzalanmasıyla Karabağ Hanlığı Rusya'ya bağlandı. 1822 yılında Rusya tarafından tamamen ele geçirildiği bilinmektedir. Bu tarihten itibaren Azerbaycan Türkleri başka bölgelere göç ettirildi, bölgeye de yoğun Ermeni göçü gerçekleştirildi. Ermeniler Türklere karşı mücadele etmekle kalmadı; Türklere karşı kıyımlar gerçekleştirdi. Ermenilerin 1918 yılında Bakü'de başlattıkları kıyımları engellemek ve dünyaya duyurmak isteyen Azerbaycan Türkleri, Millî Şûra'yı kurarak bağımsızlıklarını ilan etti. Bu Millî Şûra, 28 Mayıs 1918 tarihinde Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurdu ve Misak-ı Millî kararlarını aldı. Bu cumhuriyetin aldığı Misak-ı Millî kararları, 1991 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temeli oldu. Bakü işgal altında olduğu için Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı'dan yardım istedi. Osmanlı, Batum Antlaşması gereği Kafkasya İslam Ordusunu Azerbaycan'a gönderdi. Bu ordu Bakü'yü işgalden kurtardı ve Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'ne teslim etti. Türkiye'nin Azerbaycan'a desteği Kurtuluş Savaşı döneminde Mustafa Kemal Paşa tarafından da devam ettirildi.

Müstakil Azerbaycan Cumhuriyetine 1920 yılında Sovyetler tarafından son verildi. Ermeniler, Sovyetlerin kurulmasıyla toprak iddiasında bulundu. Bu iddiaya destek vermek amacıyla Sovyetler Birliği Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni kurdu. Azerbaycan toprakları Ermenilere verilerek Ermenistan topraklarının yaklaşık üç kat büyümesine sebep oldu. Karabağ sorunu, 1989 yıllarından itibaren Rusya'nın Ermenileri kışkırtmasıyla yeni bir boyut kazandı. Ermenistan'da ve Karabağ'da yaşayan Türkler zorlu göçe tabi tutuldu. Ebulfez Elçibey, Azerbaycan Türklerinin uğradığı haksızlık ve kıyımları dile getirerek halk harekâtı başlattı. Bu harekâtın ardından Kızıl Ordu birlikleri 1990'da işgal etti. Bu işgalde Sovyetler binlerce Türk'ü yaraladı ve yüzlerce Türk'ü öldürdü. 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Azerbaycan'ın bağımsız olmasıyla Türkiye onu ilk tanıyan devlet oldu ve destekledi. Turgut Özal ve Süleyman Demirel yönetimi önemli adımlar attı. Bu dönemde Türkiye, Rusya ile ortak bildirimlerde genel diplomatik başarısızlıkları bulunmasına rağmen Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik ve diğer menfaatlerinin korunmasına öncelik verdi. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan döneminde önemli başarılar elde edildi. Azerbaycan toprakları bağımsız olduktan sonra da Ermeni ve Rusların baskı ve katliamlarından kurtulamadı. Çünkü bu topraklar önemli yeraltı zenginliklerine sahipti. Rusya, bu bölgenin zenginliklerinden faydalanmak amacıyla Ermenilere silah yardımı yapmaya devam etti, tam destek oldu. Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Karabağ sorunu ise sürekli uluslararası kriz dönemlerinde dolaylı veya doğrudan kullanıldı.

27 Eylül 2020 tarihinde saat 6.00 civarında Ermenistan- Azerbaycan arasındaki kırk dört günlük savaştan Azerbaycan galip olarak ayrıldı. Bu savaşta Azerbaycan, Türkiye'nin siyasi ve askerî desteğini gördü. Azerbaycan tarafından kırk sekiz şehir ve bir kasaba Ermeni işgalinden kurtarıldı. Bu savaş sonunda 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan Karabağ mutabakatı ise Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinin kaderini değiştiren Şuşa bölgesinin fiilî kontrolü gerçekleşti. Bu mutabakatla, Şuşa kenti, Fuzuli, Cebrayil, Kubatlı, Hadrut kasabası, Sugovuşan, Zengilan, Taliş ve Murovdağ Azerbaycan'ın fiilî kontrolü altındadır. Daha sonra Ermeni tarafı Laçın, Kelbecer, Ağdam ilçelerini sözleşme gereği Azerbaycan'a bıraktı. Bu mutabakat ile Zengezur ve Laçın Koridoru'nun açılmasına karar verildi. Zengezur Koridoru'nda belirsiz noktalar (bölgenin kimin kontrolünde olacağı) olmasına rağmen Nahçıvan-Azerbaycan irtibatı sağlayan kara yoludur. Mutabakata göre, Laçın bölgesi Azerbaycan'da kaldı, ancak bu bölgede açılacak Laçın Koridoru ile Ermenistan'ın Karabağ ile kara bağlantısı sağlandı. Sonuç olarak, Karabağ sorununun tarihî dönemeçlerinde Ermenilerle Rusların iş birliği bulunmaktadır. Karabağ probleminin en önemli tarihleri ise 1723-1917 Çarlık Rusya, 1918-1920 Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti, 1920-1991 Sovyet dönemini ve 1991-2020 Azerbaycan Cumhuriyeti dönemlerini kapsadı. Karabağ sorunu günümüze kadar çözülemedi. Yüzyıllardır süren Karabağ sorununun çözümü ise Azerbaycan'ın kendi toprağı olan Karabağ'ı yeniden elde etme meselesidir. Bunun yanı sıra Karabağ, sadece Azerbaycan veya Ermenistan için değil; Türkiye, Türk Dünyası, Rusya, İran arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi için de hayati önem arz etmektedir.

Teşekkür ve Destek

Bu makalede doküman destekleri sebebiyle Bakü Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi İmanyar Quliyev ve Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Nesibi Dilbilimi Enstitü Müdürü Doç. Dr. Elçin İbrahim'e teşekkür ederim.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazar tarafından yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın verileri kaynak tarama ile toplandığı için araştırma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Asker, A. (2015). Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler. *Yeni Türkiye*, 0(75), 536-546.
- Aslanlı, A. (2003). Azerbaycan Topraklarının Ermenistan Tarafından İşgali Sorununda Meşru Müdafaa Hakkı. *Qarabağ Azadlıq Teşkilatı (Qarabağ Dünün, Bugün ve Sabah, 2. Umum Respublika Elmi-Amali Konferansının Materialları*. Bakı: Karabağ Azadlıq Teşkilatı. http://www.anl.az/el/q/qarabag_2/q-3.htm adresinden 20.12.2020 tarihinde erişildi.
- Barthold, W. (2008). *Tarihte Türk Dünyası*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Bayer, Y. (2020). Anıl Çeçen'den İlginç Bir Yazı: Nahçıvan Koridoru. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/yalcin-bayer/anil-cecenden-iliginc-bir-yazi-nahcivan-koridoru-41696922> adresinden 24.12.2020 tarihinde erişildi.
- Baykara, H. (1975). *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*. İstanbul: Gençlik Basımevi.
- Bayrakdar, B. (2017). Kuruluşundan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İç ve Dış Politikasını Belirleyen Temel Program: Misâk-ı Millî. *Yeni Türkiye Misâk-ı Millî Özel Sayısı*, 0(93), 264-278.
- Deveci Bozkuş, Y. (2016). Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Işığında Dağlık Karabağ Sorunu. *TYB Akademi*, 6(17), 137-158.
- Dilaver, T. (2020). Dağlık Karabağ Sorununda Yeni Normal. *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, Analiz No: 2020/42, 24.11.2020. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/DAGLIK-KARABAG-SORUNUNDA-YENI-NORMAL> adresinden 02.01.2021 tarihinde erişildi.
- Doğan, O. (2019). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- DW (Deutsche Welle Türkçe). (2020). Aliyev: Dağlık Karabağ'a Özel Statüyü Müzakere Etmeyiz. 17.11.2020, <https://www.dw.com/tr/aliyev-da%C4%9Fl%C4%B1k-karaba%C4%9Fa-%C3%B6zel-stat%C3%BCy%C3%BC-m%C3%BCzakere-etmeyiz/a-55635748> adresinden 18.12.2020 tarihinde erişildi.
- Eliyarlı, S. (2009). *Azerbaycan Tarihi*. Bakı: Çırac.
- Gökçe, M. (2011). Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye ve Ermeni İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 6(1), 1139-1154.
- Gömeç, S. Y. (2018). Azerbaycan'da Eski Türk Çağı. (Haz: Saadettin Yağmur Gömeç, Tülay Yürekli, Müslüme Melis Çelikaş, Veysel Gökberk Manga). *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılında, Er Kişi Ebulfez Elçibey'e Armağan* İçinde (s. 397-423). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Herzing, E. M. (1997). Azerbaijan's Foreign Policy: Implications For Regional Cooperation. *The Transcaucasus Today: Prospects for Regional Integration* İçinde (s. 29-33). June 23-25, American University of Armenia, Printed in Yerevan, Armenia: Rubin Printed House.
- Hesenli, C. (2005). Qarabag Faciesinin 200 İlliyi. *Qarabağ Azadlıq Teşkilatı (Qarabağ Dünün, Bugün ve Sabah, 4. Umum Respublika Elmi-Amali Konferansının Materialları* İçinde (s. 4-5). Bakı: Karabağ Azadlıq Teşkilatı.
- Ismailov, E. ve Papava, V. (2008). A New Concept for the Caucasus. *Southeast European and Black Sea Studies*, 8(3), 283-298.
- İşyar, Ö. G. (2010). Azerbaycan ve Dış Politikası, (Derleyen: Tayyar Arı). *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Kalafat, Y. (2003). 26 Şubat Hocalı ve Azerbaycan. *Qarabağ Azadlıq Teşkilatı (Qarabağ Dünün, Bugün ve Sabah, 2. Umum Respublika Elmi-Amali Konferansının Materialları*. Bakı: Karabağ Azadlıq Teşkilatı. http://www.anl.az/el/q/qarabag_2/q-55.htm adresinden 25.12.2020 tarihinde erişildi.
- Kazımlı, E. (2018). Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu. (Ed. O. Orhan). *TASAM: Black Sea-Causaus Region: RisksandOpportunities* İçinde (s. 101-112). İstanbul: TASAM Yayınları.

-
- Keskin, M.; Yuvalı A.; Öztürk, A. ve Ekincikli, M. (1995). *Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Kayseri: Ufuk Kitabevi Yayınları.
- Kilislioğlu, D. (2020). İki Kritik Koridor, *Milliyet*. 15 Kasım 2020. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/deniz-kilislioglu/iki-kritik-koridor-6354980> adresinden 22.12.2020 tarihinde erişildi.
- Kocaoğlu, T. (1997). Why does Turkey favor Regional Integration in the Transcaucasus? *The Transcaucasus Today: Prospects for Regional Integration* İçinde (s. 63-66). June 23-25, American University of Armenia, Printed in Yerevan, Armenia: RubinPrinted House.
- Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mehdiyev, G. Ç. (2018). Ermenistan'ın Sovyetleştirmesinden Önce ve Sonra Burada Yaşayan Türk ve Müslüman Ahalinin Akıbeti. (Ed. Y. Koç ve M. Cengiz). *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası* İçinde (s. 133-144). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Mehmetzade, M. B. (1991). *Milli Azerbaycan Hareketi*, (Haz. Ahmet Karaca). Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Report İnfomasiya Agentliyi (2020). President: Azerbaycan Ordusu Daha 48 Kendi, 1 Kasabamı İşğalden Azad Edip. Report Infomasiya Agentliyi, 9 Noyabr 2020. <https://report.az/qarabag/lacinin-guleburd-sefiyan-turkler-kendlerini-ismaldan-azad-etmisdir-esq-olsun-azerbaycan-ordusuna-qarabag-azerbaycandir/> adresinden 01.01.2021 tarihinde erişildi.
- Saray, M. (1995). *Atatürk ve Türk Dünyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Saray, M. (1993). *Azerbaycan Türkleri Tarihi*. İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Sezgin, F. (1993). *Sistemle Satranç-2 Türkiye'nin Dış Politikası 1992*. Ankara: AORT Uluslararası İlişkiler Serisi.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Togan, Z. V. (2009). *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*. Bakı: Tahsil Neşriyatı.
- Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(36), 187-199.
-